

КОНСУЛТАЦИИ

Проф. д.ик.н. Пано Лулански*

ОЗАГЛАВЯВАНЕТО НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД: КОЛКО МНОГО ВЪПРОСИТЕЛНИ...

Обсъден е заглавният строеж на дисертационния труд и стъпките за неговото осъществяване и анализ. Последователно са разгледани основното в заглавието и онадсловяването на дисертационна разработка и особеностите в озаглавяването на текста. Направен е аналитичен преглед на заглавия на защитени дисертации по стопански науки и алгоритъм за разпознаване на надсловния строеж на дисертация. Материалът може да бъде полезен за докторанти по стопански науки, научни ръководители, студенти и всички, които се интересуват от стопанска титрология.¹

JEL: A29; B41; Y40

Ключови думи: титрология; заглавно изречение; дисертационно заглавие; надсловен строеж

Първата оценка, която се прави от екзаминаторите на всеки дисертационен труд, е на *съответствието между замисъла на неговото заглавие² и действителността*: актуалност и значимост на изследването; избор на *заглавие*, което представя основната нишка в авторовата идея; конструиране на елементите на този надслов (обект, предмет и предикат/предикати); съответствие между него и текста на дисертацията и др.

През последните 40-50 години въпросите за управлението на онадсловяването (озаглавяването) на текст се разработват активно, което хвърля теоретична и практическа светлина върху редица неизяснени до момента техни аспекти. В този смисъл, като се изхожда от основното в теорията и практиката на заглавието³, се търсят особеностите на *общия титрологичен синтез* за дисертационни разработки с ясна ориентация към стопанските науки.

* Institute2007@dbv.bg

¹ Prof. Pano Loulanski, Dr. Ec. Scs. HOW TO TITLE A DISSERTATION: SO MANY QUESTIONS... *Summary:* The title construction of a dissertation and the steps for its implementation and analysis are discussed. The main elements and peculiarities that come into play when choosing the title of the dissertation and the titles of its subsections are successively analysed. An analytical review is made of the titles of defended dissertations in the field of economic sciences and an algorithm for recognizing the title structure of a dissertation is created. The findings can be useful for PhD students of economics, academic supervisors, students and anyone interested in the study of titles in the field of economic science. *Keywords:* titrologie; title sentence; dissertation title; title construction.

³ Заглавието е резултат, а озаглавяването е процесът за постигането на тази последица. Тук е разгледан *изборът на заглавие на дисертационен труд, а не онадсловяването на негови съставни части.*

Заглавие и озаглавяване на текст

Акцентите при изучаване на озаглавяването са кратка титрологична панорама, черти и функции на заглавния текст.

Накратко за титрологията като научна дисциплина

Титрологията е относително нова научна дисциплина. За пръв път терминът е използван от Хари Левин в студията му „Заглавието в литературния жанр“ (вж. Левин, 1977, с. 23-36). Пет години по-късно Лео Хоек легитимира систематичните изследвания в тази област в книгата „Титролен маркер. Семиотичен диспозитив на практически текстове“ (Хоек, 1982).

В България озаглавяването се свързва с теорията за *паратекста*⁴, която в практиката се проявява като позоваване на чужди решения в текста или неговото озаглавяване. Първият автор с приноси в паратекстовете е Цветан Раковски (1997). Последователен изследовател на този процес е и Клео Протохристова (1990, 1996, 2014).

Титрологията е *наука за систематично изследване на заглавието и обобщаване на методиката за озаглавяване на текст* – художествен, научен, журналистически и др. Според Дачева (2016) „...заглавието е съвкупност от езикови единици, които могат да фигурират преди началото на един текст, за да го опише, за да покаже съдържанието и да привлече аудиторията“⁵. В *предмета на титрологията* се включва следната системология: история на предмета; същност и съдържание на заглавието (семиотика); функции на заглавието; съвместимост в двупосочната трансформация „заглавие – текст“; „език“ на заглавието (семантика⁶); използвани методи; поетика на титъла (социални рефлексии): връзката „заглавие – читатели“; титрологичен синтаксис; праксеология – практически титрологични аспекти и др.

В научното творчество все още обаче не се обръща подобаващо внимание на теорията и практиката на озаглавяването, поради което се тиражират титъли, отличаващи се със сухота (непълноти), прекалена дължина, недостатъчна яснота, „подвеждане“ на читателя и др.

Щрихи и функции на заглавния текст

В характеристикния микс на надслова на творчески продукт могат да се обобщят *редица черти*, чрез които се описват различни негови общи страни (Протохристова, 1990, с. 144, 146 и 157; 1996, с. 30; 2014, с. 10, 11, 13, 14, 15, 19, 26, 28 и 31)⁷:

⁴ Паратекстът е описателно обобщено или разширено предаване на кратък израз, първа съставна дума/част на сложни думи със значение, например „при“, „до“, „наблизо“, „покрай“.

⁵ <https://rhetoric.bg/стилистични-ефекти-на-заглавието> (3. 02. 2019).

⁶ Семантика е дял от езикознанието, който се занимава с възникването, развитието и измененията в значенията на езиковите единици и тяхното отношение към означените предмети.

⁷ Обобщенията са представени с редица допълнения от автора.

- **вход** – паратекст, който легитимира резултата от творческия акт, лице на произведението, подстъп към създадения специфичен продукт; емблематично значение (инкорпорира в себе си жизнената среда през определен период от развитие – история на развитието, историческа принадлежност); код е на познавателната идентификация на създадения продукт и на посоките на творческото търсене на автора;

- **смисъл** – компресиран релеф на текста, първообраз на творбата, съдържателен творчески синтез;

- **форма** – показва изходната априорна видимост на текста, маркер е на главното в неговото съдържание, синтетичен израз е на възприетата структура, в т. ч. и на междутекстовата проекция; ограничителен параметър на онасловявания текст; същностна и представителна съставка на творбата, израз на определен тип писмена култура;

- **херменевтичен акцент** – сумарна тълкувателна роля на текста, негово смислово базиране. Акцентът подлежи на промяна (подвижност на заглавието) в процеса на „изработването“ на творбата, избор е между много варианти на надслов; „претендира“ да възпроизведе у читателя усет и импулс за оригиналност; израз е на триединството автор – творческа автономност – съзидателна мощ на авторовото въображение (неповторимост, личностно еманципиране и др.). Семантичният диктат на заглавието върху текста поражда представа за достоверност и автентичност. Той е имажинерен претекст, който придобива реалност в самото произведение; допълнение е на базисните категории на произведението – автор, текст, читател, издател, преводач, рецензент и др.; свързващо звено между кода на създаване и регулиране и кода на функционалност (социална, икономическа, идеологическа и др.) на текста;

- **синхронна форма на текста** – взаимно предопределяне на хармония в релацията „заглавие – текст“. Понякога е възможна и съзнателна асиметрия на текста (в литературата – поетически образ с иносказателен смисъл – алегория; в изкуството – изображения на отвлечени понятия чрез конкретни образи) (вж. Стоянов, 2005; Кънев, 2006; Трендафилов, 2006; Глен, 2014). Възможно е и съществуването на текст без заглавие (енигма, хрумвания, чудатости, прищевки, авторови своеобразия и др.), както и използването в заглавието на изрази със скрит смисъл със стилистична цел (басни, легенди, алегории), хипнотично внушение, преносно значение, парадоксални заглавия и др. Изразява система от отношения: заглавие – текст; заглавие – читател; заглавие – други адекватни предметни заглавия; заглавие – издател и т.н.

Със сигурност са възможни още много генерализации за същността и функционалната роля на заглавията, които биха могли да се открият в специализираната литература по титрология.

Заглавието изпълнява редица функции. Първата е *познавателно-информационна и презентационна*. Тя характеризира творбата и я представя пред нейната публика, като в този смисъл изпълнява *репрезентативно-увещателна роля и контакт с читателя*: заинтригуване, интелектуално предизвикателство,

насочване и ориентиране в текста. Втората е *епифатично-описателна* – съобщаване на новина, инвенция. Третата е *синоптична* – „развеждане” на читателя в съдържателната страна на озаглавения текст, а четвъртата е *конотативната* (вж. Дачева, 2016) – свързване/контекстуалност между заглавието и текста по определен начин, определянето на границата на текста.

Особености на озаглавяването на дисертационен текст

Поставянето на сполучливо *заглавие на дисертационния труд* е важно не само за очаквания изход на дисертацията, но и понякога за кариерното развитие на докторанта (Лулански, 2017, с. 189-215; 2018, с. 66-73). Във връзка с това озаглавяването на дисертационна разработка може да се разгледа в няколко насоки.

Очаквания и „архитектурен надзор” върху заглавието

Заглавието на дисертационния труд изразява в косвен план връзката „докторант – научен ръководител – членове на обучаващата организация – членове на научно жури” и се изгражда върху *система от очаквания за съответствие с творческия потенциал на докторанта*, като и при подценяването, и при надценяването на възможностите му *губещ е само авторът*. Първите критерии, по които се оценяват направените усилия преди всичко от докторанта и неговия научен наставник, са *оригиналност и актуалност*. От значение са и *престижът на обучаващото звено* (добре избраното заглавие е предпоставка за успешна докторантура и за създаването на сполучлив научен продукт в звеното), *спазването на нормативната документация за организация и управление на докторантурата* и др.

Заглавието на дисертационния труд трябва да е *обект на контрол и анализ* в няколко насоки: *семантична* – издържан *смислов „ореол“* на изграждащите го елементи поотделно и в комбинация (единство, целенасоченост, съответствие на житейска ситуация, изпълнявани функции и др.), *синтактична* – в аспекта обект, предмет и неговия признак/предикат и т.н.

От надсловно-семантична гледна точка са особено важни някои положения:

В заглавното изречение не се използват именна, а *нелична форма на глагола* (Стоянов, 1993, с. 405-425)⁸ (действие, което се приписва на лице или предмет като негов признак, проявяващ се във времето). Такъв неличен „субект” са *обектът, предметът и техните белези* (особено *изследваният признак*)⁹.

Използват се съществителни в *отглаголна форма*: оценяване, изготвяне, разпознаване, анализиране и др., като:

⁸ Неличната форма показва действия, които са абстрахирани от техните сътворители, без указване на субекта/тите, който/които се намира/намират в това състояние.

⁹ Трябва да се прави разлика между признак на изследването, който се отнася до *предмета*, и такъв на обекта. Тук под „признак” се разбира предикатът на предмета, ако не е указано друго.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

- изследователското действие на отглаголното съществително с наставка „не“ изразява *силна глаголност* и характеризира признак/черта на предмета, в общност – на обекта;

- отглаголното съществително с наставка „ние“ (управление, решение, влечение и др.) *не означава действие, а резултат и последица от дейността опериране.*

Понякога се употребяват и *причастия* – глаголно-именна форма, която се приписва атрибутивно на лице или негов предмет като присъщ активен признак, който се проявява във времето.

Задължителното използване на отглаголно съществително прави изказа на заглавието *тромав и абстрактен.*

Системоформиращите заглавието думи се свързват със съюза „и“ или с *предлозите* „в“, „на“, „от“, „между“, „за“, „върху“, „към“, „чрез“ и др.:

- предлозите се поставят пред съществителни имена и определят техните *синтактични отношения с другите думи* в заглавието;

- в някои случаи *акцентната цялост (предлог + съществително)* характеризира презентираното пространствено значение (*покой, движение, цел и резултат*). Така се формира *предложното пояснение (определение)* в записа на заглавието;

- понякога, за да не се наслажда/повтаря *предлогът „на“*, е възможно неговото *заместване с предлога „върху“* или изменение на конфигурацията на заглавието. Винаги трябва да се изразява стремеж към търсене на опростено заглавие – усложняването му е признак за авторово *титрологично безсилие.*

В надсловно-синтактичен аспект също са налице особености.

1. Необходимо е *прецизно да се определят неличните субекти: обект и предмет* (вкл. и изследваният признак, ако такъв съществува) на изследването като елементи на *единна общност* – заглавието, и в диференцирана *частност* – на онадсловявания текст на дисертацията. Така на преден план се извежда *основното последователно отношение* (признак – предмет – обект, вкл. и евентуално обектен признак), което бидейки изследователски програмирано в текста, *титрологично се проектира в неговия титул.* Това създава и оправдава традиционната тежест, която се отделя във всяка научна разработка на въпросите за обекта и предмета (като персонификация – олицетворение, действащо лице, сюжетен акцент) на изследването.

- *Обектът* е нещо глобално, *спрямо което е насочено изследването* – в някои случаи указва *къде е ситуиран избраният проблем* (предизвикателство, изследователска задача), а в други съдържа ядрото на задачата, нейния конкретен предмет.

- *Предметът* е *винаги част от обекта*, в който оперативно е дислоциран, респ. задачата, „най-значимите от практическа и теоретична гледна точка свойства, страни, особености на обекта, които подлежат на непосредствено изучаване“ (Господинов, 2014, с. 12). В този смисъл в някои дисертации (особено в техническите науки) се легитимира/посочва само обектът (тъй като

той по правило съдържа и предмета), което създава компактност на подхода на автора. Тази тенденция вече си пробива път (намира поле) и в останалите науки.

2. Напоследък, за да се „стесни и задълбочи“ предметът, изследването се ориентира към избрана негова страна – *признак*¹⁰ (*предикат*). Подобен подход е препоръчителен. Например в предпоставената тема на дисертационен труд „Изгоди на хазартната дейност“ може да се инплантира като допълваща наставка определен признак – „социални“. Така заглавието се конструира като „Социални изгоди на хазартната дейност“. Обект на изследването е хазартната дейност (дейността е стеснена до хазартна!), предмет са изгодите, а предметният признак е определението „социални“.

Ще бъде пропуск, ако не се изясни *троякото смислообразуване на тази тема*, което се среща често в редица заглавия на дисертации. Това в никакъв случай не е игра на предположно пояснение, а механизъм на целева ориентация на изследването. Тя произтича от трите *акцентни цялости*: „на хазартната дейност“, „от хазартната дейност“ и „в хазартната дейност“.

Заглавието „Социални изгоди на хазартната дейност“ е холистично. То предполага разработване на проблема едновременно „в...“ и „от...“ позиции. Заглавието „Социални изгоди в хазартната дейност“ е равносилно на социална политика, споделена стойност, социална отговорност на хазартното предприятие. В този смисъл акцентът се поставя върху анализ на вътрешната му социална ефективност (изгодата като вътрешна ефективност, т.е. разглеждане на социалното в локален план и в широк смисъл на думата). Заглавието „Социални изгоди от хазартната дейност“ тангентира с външната ефективност. Това е друга форма на стесняване на темата. Тези акцентни цялости са показателни за *трите лица на това заглавие*, което трябва внимателно да се осмисли от всеки докторант.

И още нещо съществено – всяко заглавие на дисертационен труд има *две страни: пряко видима и скрита*. Първата се фиксира (презентира) върху титулната и заглавната страница на дисертационния труд, а втората се интерпретира в увода под формата на *научни ограничения*¹¹. Те са специфични *авторски научни допускания*¹², които докторантът описва с цел да се пояснят детайли на заглавието. Обикновено това са ограничения за място, време, възприет аспект на изследване, използвана литература, аспекти детайли на анализа, уточнение за обекта и предмета и др.

Например по дисертация със заглавие „Социални изгоди на хазартната дейност“ могат да се направят редица примерни допускания: анализът е

¹⁰ Признак може да има и обектът, като така се осигурява стесняване на полето на анализа.

¹¹ Ограничение в заглавието са и посочените признаци на предмета и на обекта.

¹² В литературата се среща използването на „научни допускания“ като синоними на хипотези, хипотетичен апарат, научни предположения, прозрения и др. Трябва да се прави разлика между научно допускане, контекстуално на заглавието, и научно допускане, контекстуално на търсеното решение на изследователската задача.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

извършен на национално равнище; изследването обхваща времето 2000-2020 г.; поради липсата на достатъчно българска литература са използвани най-вече източници на английски и руски език; емпирично-информационният дефицит за достатъчност в анализа на хазартните дейности се преодолява с организирано национално социологическо проучване под егидата на Комисията по хазарта при Министерството на финансите и др. Това се налага, за да може да се конструира ясно, кратко и разбираемо/„говорецо” заглавие.

Дискурсивни особености на озаглавяването на дисертационен текст

За да се постигне по-голяма пълнота на изучавания предмет, се налага съобразяване с няколко особености.

1. Заглавието – дисциплиниращ инструмент на текста

Заглавието е *дисциплиниращ инструмент* на текста на дисертацията и в тази си оперативна приложна роля неговото сътворяване/конструирание е производно на *строги изисквания*. То трябва: да не е емоционално обагрено; да бъде оригинално като обобщаваща предметна проекция на текста и като изказ; да създава позитивно първо впечатление, което да се поддържа в целия текст и в неговите части; да институционализира изключителен семантичен диктат върху текста, строго да го рамкира, максимално да го обвързва и съподчинява на основния замисъл; да е лишено от алегии, метафори, пародийно подвеждане и др.; да отговаря на семантични и структурно-синтактични изисквания (смиислово-съдържателни и задължително многосъставни: признак на предмет, предмет, евентуален признак на обекта, обект и ограничители по място време и др.); да е резултат от многостранни обсъждания; да присъства в увода под формата на допълнителни уточнения на заглавните компоненти; да се съгласува със структурата, целта, хипотетичния апарат, задачите, приносите, ограниченията и др.; да се проектира в заглавно изречение, което съдържа задължително титрологичните реквизити: предмет и (в повечето случаи) негов признак, обект (евентуално също с признак), посочени/определени/фиксираны в изследването *елементно, компонентно или съдържателно* (табл.1).

Таблица 1

Начин на презентация на дисертационното заглавие

Нелични субекти	Начин на презентация		
	Елементно	Компонентно	Съдържателно
Обект	Посочване на обекта	Обектът, посочен заедно с определящия/те го признак/ци и обстоятелствени пояснения	Съдържание на обекта (елементно или компонентно)
Предмет	Посочване на предмета	Предметът заедно с определящи го семантични страни	Съдържание на предмета (елементно или компонентно)
Предметен признак	Посочване на признака	Предметът, заедно с определящия/те го признак/ци	Съдържание на признака (елементно или компонентно)

Компонентното представяне на синтактичните елементи на заглавието „Социални изгоди на хазартната дейност“ е: *обект* – същност, механизъм, организация, функции, роля, резултати и т.н. на хазартната дейност; *предмет* – природа на генерираните изгоди, видове изгоди, разпределение на резултатите и т.н. на изгодите от хазартната дейност; *признаци* – специфичен характер, разновидности, функции, субекти и т.н. на социалните изгоди от хазартната дейност.

2. Общи критерии за разпознаване на надсловния строеж

Принципната постановка на критериите за синтактичното разпознаване („родословното дърво“) на заглавието на дисертационния труд (и въобще на научна разработка) е представена на табл.2.

Таблица 2

Критерии за разпознаване на синтактичния строеж на дисертационно заглавие

№	Въпрос за разпознаване (обща насоченост)	Елементи на заглавието (конкретна насоченост)	Дислокация на елемента в заглавното изречение и в текста на дисертацията (география на елементите)
1.	Към какво/кого най-общо, глобално е насочен анализът?	Обект (след предлозите в, на, върху, при, за и др.), в т.ч. и негов ограничителен/ни признак/ци	Обикновено в края на изречението. Първа глава.
2.	В какво (каква страна) от обекта се конкретизира изследваното предизвикателство?	Предмет	Ядро на заглавието, композирано обикновено в средата на заглавното изречение. Втора и трета глава.
3.	Какъв е признакът на предмета, който се изследва?	Предикат/признак, ограничение на предмета	Начало на заглавието. Втора и трета глава.

Тази най-обща принципна постановка може да се допълни с няколко пояснения.

Първо, ако обектът е с *големи размери*, е подходящо той да се легитимира композиционно като разпознати елементи на заглавието съвместно с предмета – *слято представяне*. Например дисертационното заглавие „Географски аспекти на демографската ситуация в зоната на гравитация на гр. Шумен“ се конституира синтактично така: *обект* (заедно с обуславящия го признак) е демографската *ситуация* в зоната на гравитация на гр. Шумен¹³; *предмет* са *аспекти* на географската ситуация; *предметен признак* са *географските аспекти* на демографската ситуация.

Второ, ако заглавието е *зададено с двоеточие*, е необходимо сериозно осмисляне на неговия строеж. Например заглавието „Публична комуникация и политика: дискурсно конструиране на образа на България в британския

¹³ В строгия смисъл на думата обектът е „ситуация в зоната на гравитация на гр. Шумен“, но той трябва да се посочи заедно с неговия определител „демографска“.

медиен и политически дебат” може да се представи моноелементно така: *обект* (с признак) – британският медиен и политически дебат, *предмет* – конструиране на образа на България, *предметен признак* – дискурсно конструиране на този образ¹⁴.

Интересна е *титрологичната интерпретация* на заглавието „Смесена стопанска политика: квазипазарен сектор”. Очевиден е замисълът на докторанта да изясни *мястото и ролята на смесената стопанска политика в квазипазарния сектор*. В по-общ план по това заглавие могат да се осмислят няколко момента. *Първо*, темата е недостатъчно прецизна (в смисъл неопределена) поради липсата на предметен признак. Какво от смесената политика ще бъде ядро на анализа – необходимостта, дефиницията на тази разновидност политика, нейното формиране, съдържание, структура, функции, роля, резултати, тенденции, институционалност и т.н.? *Второ*, вероятно уникално заглавие би било „Имплицитно на смесената стопанска политика в квазипазарния сектор”, защото това предполага разгръщане на активен и продуктивен анализ. Но в случая е налице промяна на акцента – впитане на смесената политика. *Трето*, използваното двоеточие *пояснява, уточнява, следва* „смесената политика”, т.е. квазипазарният сектор е следствие на тази политика. Но тук естествено възниква друг въпрос – какво от този сектор ще се интерпретира, коя негова част – здравеопазване, образование, култура, наука, социални услуги и т.н. Или може би неговият генезис, формиране, развитие, трансформации и др. Вероятно тези неща са интерпретирани и уточнени в увода на дисертацията или ако не са, докторантът рискува да „потъне” в генерирането на най-обща трактовка на избраната тема. Това не е недопустимо, но е много трудно. Изходното заглавие съдържа два институционални аспекта: *обект* – квазипазарният сектор, и *предмет* (с признак) – смесената стопанска политика. Така зададено, изучаваното заглавие е тромаво, рехаво-глобално, с липсата на строги ориентири, с нюх на фундаменталност, с „мирис” повече на дисертация за получаване на научната степен „доктор на науките”, а не за образователната и научна степен „доктор”.

Трето, специфично е положението и при заглавие, *изградено от две части*, композирани със съюза „и” (*заглавие с два центъра*). Например „Климатични колебания и изменение в снежната покривка в България”. По-целенасочено и научно би било следното производно заглавие: „Влияние на климатичните промени върху изменението на снежната покривка в България” – тогава се *избягват двата центъра*, но се премества/изменя акцентът на изследването. В защитената дисертация синтактичният разбор на нейното заглавие е: *обект* – снежната покривка в България, *предмет* – изменение на снежната покривка, и *предметен признак* – климатичните колебания. Това е

¹⁴ В този случай е налице „*претъпкване*” на *заглавието*. Първите три думи в него (публична комуникация и политика) изразяват родова принадлежност, което е излишно. Без тази част заглавието се „олекотява” и би било много по-ясно и приемливо – „Дискурсно конструиране на образа на България в британския медиен и политически дебат”.

валидно единствено ако докторантът направи уговорка, че двете части на заглавието се анализират *само последователно*, т.е. в едностранна релация „климатични промени – равнище в снежната покривка”. Защото е възможна и обратна последователна връзка, която да е предмет на изучаване („снежна покривка – климатични промени”).

Четвърто, в практиката са налице редица случаи на *възприемане от докторантите на сложно преплетен контур на заглавие* на дисертации. Например „Теоретично моделиране на основни за процеса на училищното обучение педагогически умения на учителите” (*обект* с два признака – основни за процеса на училищното обучение педагогически умения на учителите, *предмет* – моделиране на тези умения, и *предметен признак* – теоретично моделиране). Тази сложност би могла да се превъзмогне предварително, ако заглавието е редуцирано до „Теоретични модели на основни педагогически умения на учителите” (съответно – *обект* (с признак) са педагогически умения на учителите, *предмет* – модели на тези умения, и *предметен признак* – теоретични модели). *Друг пример* е дисертационен труд със заглавие „Северноатлантическият договор между ценностите и кризисното разширение (трансформацията на НАТО)”. В това заглавие *обект* (с *признак*) е трансформацията на НАТО, *предмет* – ценностното и кризисното разширение на НАТО, а *предметен признак* – Северноатлантическият договор.

Опит за портрет на заглавия на защитени дисертации по стопански науки

В прегледаните 206 дисертации¹⁵ средният брой думи в заглавното изречение е 7,13¹⁶. С най-кратък запис (3 думи) са *три от проучените заглавия*: „Маркетинг на виното в България”, „Същност на съдебната практика” и „Когнитивни отклонения при планирането”. Най-широкият запис (по 13 думи) е констатиран в *две заглавия*: „Социална политика на България от началото на ХХI век за деинституционализация на децата, лишени от родителски грижи: анализ и оценка” и „Президентът на Република България: институционални правомощия и действителна власт (сравнително изследване на президентите Желев, Стоянов и Първанов)”.

От гледна точка на вида на тяхната функционалност изследваните заглавия могат да се разделят на два класа: *единично-функционални* (обикновено с умалена метрика) и *комплексно-функционални*¹⁷ (с разширена метрика). В

¹⁵ Анализът е базиран на регистъра на защитени в УНСС дисертации през периода 2017-2019 г.

¹⁶ В литературата и в практиката също се препоръчват дисертации със среден брой думи около 7, което не отменя и друго решение, стига то да е аргументирано. *Във всеки случай докторантът трябва „да се пази” от съзнателно стеснено или разширено (претрупано) заглавие.*

¹⁷ Разделението е извършено въз основа на разглеждането на дисертациите в зависимост от фиксираните в тях роли – една или няколко. В изследването на тези класове са включени само теоретични и теоретико-методологически дисертации.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

друг аспект тези заглавия могат да бъдат на *теоретични* или на *методологични дисертации*¹⁸.

Единично-функционални заглавия

Единично-функционални са заглавията, в които се представя *самостоятелна монофункция* с определени синтактични отношения с другите съставки на заглавното изречение, пояснени/определени чрез предлозите „в“, „на“, „за“, „от“, „при“ и др. и фиксиращи характера на изследвания предмет, процес или явление (статичен или динамичен). 106 от проучените заглавия (51%) са с такава конфигурация. В този клас могат да се обособят *5 словестно-акцентни групи*.

Първата се базира върху изследване на *признака „отглаголно съществително „управление“* (веднага се налага апостроф – заглавието не разкрива какво от управлението ще се анализира, а ако не е уговорено в увода, това внася изключителна неопределеност – може да става въпрос за тенденции, кадрово осигуряване, лидерство, разходи, ефекти, дефицити, информационно осигуряване и т.н., като на всяко от тях би прилягало да бъде самостоятелно заглавие на дисертация):

- „Управление на интелектуалната собственост във финансовия бизнес“;
- „Управление на партньорските мрежи при реализацията на проекти“;
- „Управление на риска от наводнения чрез екосистемни услуги от земеделските стопанства“.

Втората група се формира от присъствието в заглавието на силното отглаголно съществително (признак в конфигурацията на названието) *„усъвършенстване“*:

- „Усъвършенстване на системата на градската мобилност на населението“;
- „Усъвършенстване анализа на доходността на инвестициите на АДС и ИЦ“;
- „Усъвършенстване на анализа на риска от нововъведение“.

Третата група се композира на основата на наличието в заглавното изречение на слабо отглаголно съществително *„влияние“*.

- „Влияние на политическия риск върху стойността на фирмата“;
- „Влияние на регионалната политика в туризма“;
- „Влияние на човешкия фактор върху икономическата сигурност“.

Четвъртата група характеризира *въздействие*, изразено чрез отглаголните съществителни *„прилагане“*, *„приложение“*, *„използване“* и *„ефективност“*. В практиката често се използват синонимите на „прилагане“ и „използване“: „приспособяване“, „включване“, „употреба“, „влагане“, „въвеждане“, „оползотворяване“, „експлоатиране“ и др. На съществителното „ефективност“ синоними са: „ефект“, „последница“, „резултат“, „ефикасност“ и др. *Всеки от тези синоними*

¹⁸ За да не се повтарят направените обобщения по предходния разделителен критерий, вниманието е съсредоточено само върху заглавия, които са с ясна методологична насоченост.

характеризира определен аспект, което неизбежно трябва да се отчита. Ето и някои заглавия на защитени дисертации¹⁹:

- „Приложение на маркетинговите инструменти в стандартизацията в туризма (необходимо е уточнение как да се разбира приложението – като механизъм, като инструменти, като география, като резултат и т.н.);
- „Прилагане на доброволни инструменти на екологичната политика в българските фирми“ (става въпрос за процес, а не за резултат!);
- „Прилагане на икономическите инструменти за управление на битовите отпадъци в общините на България“ (интересно е как са обхванати всички общини у нас – би било по-ясно, ако „опашката“ на заглавието е „...в български общини“).
В *петата група* се включват най-различни монофункционални заглавия:
 - „Смяна на модуса на интеграцията в ЕС като устойчива система“;
 - „Стабилизация на търговец във финансово затруднение“;
 - „Взаимодействие на публичните институти при управление на криза (на примера на Столична община)“.

Какви са *изводите за единично-функционалния клас заглавия?*

1. Заглавия от този тип са ясни, кратки и разбираеми, тъй като съдържат само един функционален акцент. Те са преобладаващи в анализираното докторантско заглавно поле.
2. В синтактичен план понякога те са без признакови уточнения за обекта и без допълнения и обстоятелствени пояснения.
3. Тези заглавия изразяват определящо статично състояние на изследваните признаци.
4. При техния титрологичен анализ рядко се допускат грешки.
5. Този тип заглавия се приемат охотно от читателя, тъй като не го затрудняват използваните от докторанта ограничени по брой лексеми (думи).
6. Те обаче „страдат“ от липсата на достатъчна дълбочина, задават се широко и създават затруднения при осмислянето, ако не се познават ограниченията и допълненията, представени в увода на дисертацията.

Част от недостатъците на тези заглавия могат да се елиминират чрез използването на втория клас надсловни – комплексно-функционалния.

Комплексно-функционален клас заглавия

Комплексните заглавия са по-рядко срещани в дисертационното творчество. Техният брой в изследваната извадка е 62 (30% от проучените). Тези заглавия се характеризират с редица функционалности: корелации, регресии, диференциране и синтезиране, пъстра тематика, динамични акценти, вмъкнати обстоятелствени пояснения и др.

¹⁹ Изразеното в скоби след цитираните заглавия – тук и по-нататък в текста, са наши бележки.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

В семантичен аспект в този клас могат да се обособят няколко групи: обща комплексно-функционална, профилна комплексно-функционална и дисертации, чието заглавие е записано с две изречения.

Чрез *общите комплексно-функционални заглавия* се изразява определена връзка (права, обратна, контекстуална, пряко и непряко измерима и др.) между частите на онасловявания текст. Тази група заглавия съдържа редица подвидове.

1. Изразяващи *пряка или паралелна връзка между относително обособените части на заглавното изречение*.

● Пряка връзка, контекстуална или осъществена с използване на предлозите „върху” и „за”, например:

- „Управление на международните проекти в контекста на устойчивото развитие“ (очевидно става въпрос за управление на международните проекти с отчитане на изискванията на устойчивото развитие);

- „Влияние на ИКТ върху глобалното неравенство – конвергенция и дивергенция“.

● Паралелна връзка, осъществена със съюза „и”, например:

- „Еволюция на труда и ролята на човека в икономическата дейност“ (очевидно по-добро заглавие би било „Влияние на еволюцията на труда върху ролята на човека в икономическата дейност”, но това е вече друг целенасочен аспект);

- „Икономическа дейност и роля на православната църква“ (неизчерпателният императив на това заглавие се разпознава с нечленуването на „икономическа” и „роля”; от пръв поглед не е ясно за какво равнище на икономическата дейност става въпрос – единично или национално, а това променя акцента на дисертацията).

2. *Връзка (въздействие), изразена чрез силното отглаголно съществително „усъвършенстване”*. Използването на този термин е толкова традиционно, че той е получил *достатъчна инфлация* като стилистика и социална практика (у нас все повече усъвършенстваме и все още почти „бягаме намясто”). Добре е да се използват, *първо*, синонимите на усъвършенстване (подобряване, инвенция, преобразуване, реформиране, модернизиране), защото те показват различни аспекти – форми, степени на усъвършенстването, но и изменят фокуса на изследването. *Второ*, „усъвършенстването” може да се замени и с „динамика на...”, „състояние на...”, „потенциал на...”, „измерители на...”, „оценка на...”, „фактори на...” и т.н. Например в заглавието „Усъвършенстване разработването на нови продукти, инициирани от потребностите на индустриалните фирми”, *обект* са потребностите на индустриалните фирми, *предмет* – разработването на нови продукти, а предметен *признак* – усъвършенстването на разработването на нови продукти.

3. Заглавия, в които *взаимодействието е представено чрез предлога „от”*, т.е. въздействие *навън, външност*, например:

- „Икономически и социални ефекти от използването на кохезионните фондове на ЕС в областта на околната среда в България“ (реплика: интересно е как е извършено строгото разграничаване на икономическо от социално);

- „Извличането на знания от неструктурирани данни чрез анализ на мненията на потребителите“.

4. *Взаимодействие* (синоними: взаимовръзка, взаимозависимост, взаимобусловеност, солидарност и др.), *позиционирано с предлозите „между“, „за“, „като“* и др., например:

- „Взаимодействие между бюджета на ЕС и националните бюджети на държавите-членки за постигане на целите на Съюза“;

- „Глобалните рискове – аспекти на управлението на комуникацията“.

5. *Взаимодействие, изразено чрез отглаголното съществително „увеличаване“, „повишаване“* (уедряване, уголемяване, нарастване). Такова е заглавието „Увеличаване на потребителската удовлетвореност от куриерски услуги чрез повишаване на качеството им“ (удовлетвореност означава степен на удовлетворение, а „...управление на качеството им“ е целесъобразно да се запише като „управление на тяхното качество“ – тези неща са важни и трябва да се премислят добре).

Профилните комплексно-функционални дисертационни заглавия (17 в извадката, 8% от всички) също могат да се обобщят в няколко вида:

1. *Изразяващи „проблеми“* (скрита тематика) – задачи, въпроси, теми, предмети, загадки, тайни, неизвестни, трудности, затруднения и други синонимни форми, например:

- „Проблеми на финансовата политика във фармацевтичната промишленост“ (дисертации със стартов надслов „проблеми“, т.е. „*насилно*“ *състояние* на информация, са *неприемливи* – всяко докторантско изследване трябва да се основава на един проблем, даже на част от него, а не на комплекс от проблеми; какво ще допринесе за науката регистрирането на отделните проблеми?);

- „Проблеми на счетоводното отчитане и одита на проекти, финансирани от европейските фондове и международни институти“ (остава се с впечатление, че са обхванати не всички проекти, финансирани от европейските фондове, а само част от тях, които имат за финансов донор международни институти – може и така да е!).

2. *Заглавия, формулиращи сумарни статични прояви* (децентриране, изброяване) – това са заглавия с няколко центъра и по-скоро прилягат за наименования на лекции, отколкото на дисертации, например: „Дълговото изкупуване – структуриране, финансиране и приложим управленски инструментариум в страни от Централна и Източна Европа“; „България в международната трудова миграция – ефекти и възможности“.

3. *Заглавия, показващи сумарни функционални проекции*, например: „Управление на корпоративната социална отговорност: нови канали и комуникации“; „Търговски баланс, преки чуждестранни инвестиции, икономически растеж“

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

(подобна мозайка трудно може да се възприеме като заглавие на дисертационен труд – това е по-скоро тема за организиране на научна конференция).

Понякога се *срещат и заглавия на дисертации, композирани в две изречения*, например:

- „Икономика на новото алтернативно земеделие. Пермакултура“ (много въпроси: какво в икономиката?; как се свързва пермакултурата с икономиката на новото алтернативно земеделието?; единствено пермакултурата ли е проява на новото алтернативно земеделие и др.);

- „Финансиране на Албания от Европейските фондове. Възможности за използване на българския опит“ (по-добри заглавия биха били „Финансиране на Албания от Европейските фондове и потенциалът за неговото усъвършенстване чрез използване на българския опит“ или „Възможности за използване на българския опит при финансирането на Албания от Европейските фондове“).

Какви са *изводите за комплексните функционални заглавия?*

1. Нужно е докторантът много внимателно да се запознае с философията (промисъла – семантика и синтаксис) на заглавието: смислов ореол, логическа консистентност (плътност, последователност); холистична акцентност (цялостност); рефлексивни акценти (предложни пояснения/определения); титрологични акценти: субстантивация – отглаголни съществителни; периферия – „опашка“ (обект) и дълбочина (предмет, признак); възможности за опростяване на заглавията чрез замяна на предлози: „на“ с „върху“; „и“ с „влияние“; „посредством“ с „чрез“; мостова връзка между предмет и обект – *признакова представка на обекта и на предмета*.

2. Представените заглавия позволяват да се очертаят *страни на организацията на титрологичния анализ*.

● *Текстуална*, съответстваща на елементите на заглавието със следните конфигурации: обектен признак, обект, предмет и изследван предметен признак; двузначно анализиране като семантика и смисъл: признак на обекта и изследван признак на предмета; многозначно представяне заедно с „обкръжението“ на обекта (предложно пояснение, признак и обстоятелствени пояснения) и двузначно – предмета (признак и предложно пояснение на обекта).

● *Анализ, оценка и контрол* на вписване на заглавието в текста и на текста в заглавието: *двустранина определеност и компактност*.

Няма съмнение, че теорията и методологията на титрологичния анализ ще се развива интензивно.

Надсловно означени от докторанта методолого-функционални заглавия

Този клас заглавия (21 броя) заема около 10%²⁰ в разглеждания масив и могат да се обобщят в две групи.

²⁰ Това са само методологично насочените дисертации, разпознати по заглавието. В общия брой изследвани заглавия има и такива, които са със същата насоченост, но са отчетени в другите два

В *първата* се включват заглавия, които показват *взаимодействие, изразено със силното отглаголно съществително „изследване“* (наименование на жанровия вид на съчинението) – синоними: проучване, изучаване, наблюдение, разследване, изпробване, изпитване, проверка, разработване и др., например:

- „Изследване на моделите за надзор и контрол върху дейността на предприятията за колективно инвестиране“ (дали е възможно да се обхванат всички налични модели?);

- „Изследване на синергията между минералните извори и спа обектите“ (пълнотата, „синергията“ предполага изучаване на всички възможни връзки между минералните извори и спа обектите – доста амбициозна задача за една дисертация!).

Втората група са заглавия, свързани със създаването и разработването на методология, методи, модели, схеми и др., например:

- „Методи на интеграция на системи за управление на бизнес процеси в корпоративните информационни системи (не е препоръчително повтарянето на една дума („системи“) в заглавие на научен труд – второто използване би могло да се замени с „конструкции“).

- „Методология за изграждане на бизнес интелигентни системи за анализ на производството“.

Няколко са *изводите от представените методолого-функционални заглавия*:

1. Поставянето в заглавието на жанровия вид на научната работа (изследване, проучване, изучаване, наблюдение, разследване, изпробване, изпитване, проверка, разработване и др.) *не е препоръчително* за дисертационен труд. Ако това се приложи върху посочените под тази рубрика (първа група) две заглавия, то те биха изглеждали така:

- „*Модели за надзор и контрол върху дейността на предприятията за колективно инвестиране*“ (като в увода се показва какво точно от моделите се изследва, както и защо и как докторантът е направил този избор);

- „*Синергия между минералните извори и спа обектите*“ (като в увода се показва какво точно от синергията се изследва, както и защо и как докторантът е направил този избор).

2. Би било *грешка*, ако в заглавията на дисертацията със стартово понятие „методи“ не се изясни идейният (съдържателният) замисъл на докторанта – какво от методите е предмет на изследване: страна, нов метод, допълване на наличен метод, ефект/дефект от тяхното приложение, география на това приложение, необходима квалификация за използване на метода и др. В обратния случай заглавието ще звучи като наименование на лекция.

класа. Това дава основание да се твърди, че всяка седма дисертация от разглежданата извадка е с методологичен характер.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

3. Абсолютно задължително е да се познава *семантиката* (възникване и развитие на значението на езиковите единици) на използваните думи, да се намери точният синоним във възприетия контекст, да се елиминира многозначността в тълкуването на отделните понятия.

4. Изработването на методологически подходи и присъщите им процедури (методи) е „висш пилотаж“, поради което той е съпроводен с много трудности и не е по възможностите на част от докторантите. Няма съмнение обаче, че някои от тях определено имат нагласа към „социална аритметика“ и това ги подпомага да проявят стремеж към *проектиране, инструментализиране, операционализиране и оценяване* на ситуации.

Титрологичен алгоритъм на дисертационния старт

Изразените съображения са достатъчно основание за синтезиране на редица *практически смисли на онадсловяването на текста на дисертационния труд*.

1. Първият въпрос, който трябва да се зададе при работа върху заглавие на дисертация, е *дали е нужно и възможно разработването на дисертационен проект с подобно заглавие (априорно смислополагане на действията)*.

Като подвъпроси могат да се поставят редица *самозапитвания*:

- Актуално и значимо ли е изследването на съответния проблем?
- Достатъчно широко ли е полето на приложение на решенията от анализирания въпрос?
- Има ли необходимата литература, класически информационни източници, апаратура, лаборатории и др., които са в основата на извършването на изследването?
- Притежава ли докторантът нужната базисна подготовка, за да се заеме с разработването на изследователската задача?
- Преценил ли е своите финансови и организационни възможности за експериментална проверка на получените резултати от изследването? Трябва ли му банков заем?
- Какъв е статусът на търсеното решение за кариерното развитие на докторанта: не възнамерява проблемът да бъде системоформиращ професионалната му кариера; възнамерява проблемът да бъде системоформиращ за бъдещото му развитие; предпочита проблемът да бъде в периферията на професионалната му кариера; всичко зависи от сложилите се бъдещи ситуации; рано е да се поставя решаването на този стратегически въпрос и др.

2. *Оценяване на смислообразуването на заглавието (надсловен синтактичен анализ)*

Предварително се налага *експертиза на семантиката на използваните думи* в заглавието – внимателно вникване в тяхната етимология (произход и история), значение, синонимни аспекти, омоними и др. Не бива да се забравя проверката за *прецизното използване на предлозите*. *И непременно консултация с езиковед!*

Синтактичната фаза на *самополагане* е валидна при убедителен отговор на групата въпроси по предходната точка.

• Какви са компонентите на заглавното изречение?

- Кои са „субектите“ (главните действащи „лица“) на заглавието (понятия, на които се приписват признаци, а значи и ограничения)? Сред тези „лица“ трябва да се търсят *обектът и предметът*.

- Какви са признаците, които характеризират тези „субекти“? Това са качествените характеристики (предикати²¹) на обекта и на предмета.

- Какво показва инвентаризирането на *акцентната цялост* (предлог + понятие) – месторазположение на ситуационната позиция (в, на, под, над, при, от и други алтернативи); *покой, движение, цел, резултат*; рефлектира ли идейният замисъл върху заглавието?

• Как изглежда *предикатният строеж* на заглавието?

- встъпителен предикат в последователност признак – предмет;

- ключов предикат: встъпителен предикат – предлог – признак на обекта (ако има такъв!) – обект;

- заглавен предикат: ключов предикат + пояснителни обстоятелства за обекта;

- интегрален предикат: заглавен предикат + отграничителни условия на изследването в увода на дисертацията.

• Имплицира ли се предварителната авторова идея в конструираното заглавие? При отрицателна индикация трябва да се внесат необходимите промени.

3. На основата на този анализ се формулират разпознавателните елементи на заглавието (изрази, които са носители на значение): ключови думи – „субекти“, и приписваните им признаци (предикати).

При правилно определяне на синтактичните елементи на заглавното изречение се създават условия за *тематично-обхватно позиционно парцелиране на бъдещия анализ*.

В първата глава полето на анализа съдържа *обекта и предмета като минало* (критично описание), т.е. *разпознатото наследство* (история, теория и практика, в т. ч. и проблематизиране) по дисертационното заглавие.

Във втората глава анализът се насочва определящо към обясняването на *настоящето в предмета*: състояние, каузални траектории, тенденции, алтернативни решения (като проверка на издигнатата хипотетична необходимост) и др.

В третата глава се позиционират *предметът и предметният признак в тяхното бъдеще* (прогнозна сила на дисертацията) и преди всичко „терапевтичната“ или „хирургичната намеса“ в отстраняването на допуснатите хаотични моменти в него.

²¹ Предикатите са понятия, които се приписват като признаци. В този смисъл може да се твърди, че всеки предмет на заглавието е предикат на обекта, елемент от неговия характерологичен микс.

Озаглавяването на дисертационен труд: колко много въпросителни...

„Аритметиката” на заглавието на дисертационния труд е важна и не бива да се подценява от докторантите и техните научни ръководители. Макар че в това направление битуват все още много, много въпросителни...

Използвана литература:

Бек, Г. (2011). *Залезът на демокрацията*. С.: Софтпрес.

Господинов, Б. (2014). Методология и методика на педагогическите изследвания. В: *Ръководство за обучение на докторанти*, с. 12, https://E-phd.uni-sofia.bg/Rukovodstvo_pechat.pdf/ (5.02.2019).

Дачева, Г. (2016) *Стилистични ефекти на заглавието в някои български и френски вестници*, <https://rhetoric.bg/стилистични-ефекти-на-заглавието> (3.02.2019).

Кънев, М. (2006). *Освобождение от миналото*. Свищов: АИ „Ценов”.

Лулански, П. (2017). *Ръководство за практическо обучение на докторанти по методика на стопанските изследвания*. С.: ИК - УНСС.

Лулански, П. (2018). *100 позиции на докторантския успех. Кратък практическо наръчник по методика на стопанските изследвания*. С.: „Дайрект Сървисис ООД”.

Протохристова, К. (1990). *Несъвършени изречения. Опити върху българската литература*. Пловдив: Изд. „Христо Г. Данов”

Протохристова, К. (1996). *Благозвучие на дисонанса. Опити върху текстовостта*. Шумен: „Алтос”.

Протохристова, К. (2014). *Записки от преддверието. Теория и практики на заглавието*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски”.

Ракъовски, Ц. (1997). *Паратекстът в литературната творба*. С.: „Херон Прес”.

Стоянов, В. (2005). *Парите и смъртта на Запада през призмата на глобализацията*. С.: ИК „Галик”.

Стоянов, С. (1993). *Грамматика на българския книжовен език*. С.: УИ „Св. Климент Охридски”.

Трендафилов, Т. (2006). *Добрата икономика или липсващата визия за бъдещето*. Пловдив: ИК „Марица”.

Hoek, L. (1982). *La Marque du Title. Dispositifs semiotiques d'une pratique textuelle*. Paris, La Haye, N.Y.:Mouton.

Levin, H. (1997). *The Title as a Literary Genre*. MLR,72,1977, XXIII-XXXVI.

27.02.2020 г.